

**ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ/ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
ТА/АБО ВОЄННОГО СТАНУ:
методичні рекомендації
у запитаннях та відповідях**

**Проведення
допиту/опитування дитини
в умовах збройного конфлікту
та/або воєнного стану:
методичні рекомендації
у запитаннях та відповідях**

УДК 303.62:343.541-053.2-058.6](072)

П78

Проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану: методичні рекомендації у запитаннях та відповідях – Київ, 2022. ФО-П Буря О.Д. – 2022. – 64 с.

ISBN 978-617-7402-90-8

Автори-упорядники:

Бугаєць Тамара, магістерка міжнародного права (LL.M), викладачка кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ України, адвокатка у сфері захисту прав та інтересів дитини, залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Волошина Олеся, заступниця начальниці Департаменту захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора.

Гриценко Людмила, адвокатка у сфері захисту прав та інтересів дітей, лекторка Вищої школи адвокатури Національної Асоціації Адвокатів України, тренерка Тренінгової групи «АС», співзасновниця Юридичної групи «Право», викладачка кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Козлова Анна, докторка філософії у галузі соціальних та поведінкових наук, спеціалістка-психологиня у сфері розслідування злочинів за участю дітей; судова експертка, залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Мединська Леся, прокурорка відділу організації процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях у сфері охорони дитинства та насильства щодо дітей Управління організації процесуального керівництва та підтримання публічного обвинувачення Департаменту захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора.

Пашко Наталія, психологиня, спеціалістка по роботі з випадками насильства щодо дітей, залучена експертка Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Усенко Юлія, начальниця Департаменту захисту прав дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора.

Методичні рекомендації розроблено в межах проекту «Попередження і подолання насильства щодо дітей та підтримка реформи системи правосуддя для дітей», що реалізується ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» спільно з Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх та Офісом Генерального прокурора за підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні.

Думки, висловлені в публікації, є позицією авторів і не обов'язково відображають погляди ЮНІСЕФ.

Зміст

Список скорочень	6
Вступ	7
Термінологічний словник	8
I. Юридичні аспекти проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану	11
1.1. Що таке «воєнний стан» і «збройний конфлікт» та яка між ними різниця? Які нормативно-правові акти визначають та регулюють обидва поняття?	11
1.2. Які міжнародні стандарти доцільно застосовувати в процесі допиту/опитування дитини?	13
1.3. Чому важливо застосувати міжнародні стандарти під час проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану?	15
1.4. Які національні стандарти (норми національного законодавства) доцільно застосовувати в процесі допиту/опитування дитини?	17
1.5. Коли та за яких умов починають діяти норми міжнародного гуманітарного права?	18
1.6. Які обставини підлягають з'ясуванню під час допиту/опитування дитини про вчинення стосовно неї воєнного злочину?	19
1.7. У чому переваги залучення психолога до допиту/опитування дитини?	23
1.8. Які проблемні питання можуть виникати під час залучення до допиту педагога?	25
1.9. Коли є необхідність у допиті психолога?	26
1.10. В якому процесуальному статусі можна допитати психолога, який брав участь в допиті/опитуванні дитини?	27
1.11. За яких умов є доцільним залучення в якості законних представників третіх осіб у випадку відсутності у дитини законних представників?	29
1.12. Що необхідно пам'ятати про захист персональних даних дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану?	30

II. Психологічні аспекти проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану	31
2.1. Як фахівцеві підготуватися до проведення допиту/опитування дитини?	31
2.2. Як враховувати вікові особливості дитини під час її допиту/опитування	32
2.3. Як дитина переживає психотравмувальні ситуації?	34
2.4. Як збройний конфлікт та/або воєнний стан впливає на психологічний та фізичний стан дитини?	35
2.5. Як діяти відповідно до реакції дитини на збройний конфлікт під час допиту/опитування?	36
2.6. Як наслідки збройного конфлікту/воєнного стану відбиваються на дитині, котра їх зазнала?	38
2.7. На що звернути увагу під час комунікації з дитиною, яка втратила батьків?	39
2.8. Чому дитині, яка зазнала насильства (постраждала від воєнного злочину), важливо свідчити про це?	40
III. Визнані практики проведення допиту/опитування, що відповідають найкращим інтересам дитини.	42
3.1. В чому полягає зміст методики «Зелена кімната» та які її основні складові?	42
3.2. Які приміщення можуть бути використані як спеціально облаштовані місця для проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану?	45
3.3. В чому полягає важливість відеофіксації процедури допиту/опитування дитини?	46
IV. Особливості організації та проведення допиту/опитування дитини в режимі відеоконференції та з використанням інших засобів онлайн-зв'язку	48
4.1. Які НПА регулюють проведення допиту/опитування дитини у режимі відеоконференції та з використанням інших засобів онлайн-зв'язку?	48
4.2. Які засоби онлайн-зв'язку можуть застосовуватись для фіксації процедури допиту/опитування дитини? На які джерела можна посилатися при використанні інших засобів онлайн-зв'язку?	50
4.3. Як спланувати допит/опитування у режимі відеоконференції?	51

4.4. Які стадії проведення допиту/опитування дитини рекомендовані в режимі відеоконференції?	52
4.5. Як має відбуватися допит/опитування з точки зору процедури в цілому та взаємодії між спеціалістами зокрема?	54
4.6. Чому важливо якісно зафіксувати допит?	55
4.7. Яку інформацію має отримати психолог напередодні допиту/опитування в режимі відеоконференції?	56
4.8. Як психолог готує дитину до участі в допиті/опитуванні?	57
Додатки	58
Використані джерела	59

Список скорочень

ВС	Верховний суд
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
МГП	Міжнародне гуманітарне право
ООН	Організація об'єднаних націй
МКС	Міжнародний кримінальний суд
НПА	Нормативно-правовий документ

Вступ

Процес досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень за участю дітей має свої особливості. На кожному етапі всі дії та рішення мають здійснюватися та прийматись у найкращих інтересах дитини, що вимагає від суб'єктів захисту прав дитини дотримання дружніх до неї підходів.

24.02.2022 року о 05.30 в Україні введено воєнний стан у зв'язку з широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти нашої держави. В умовах війни особливо гостро постає питання з реалізації процесу досудового розслідування та судового розгляду, що відповідає найкращим інтересами дитини незалежно від її процесуального статусу у кримінальному провадженні. Беззаперечно, збройний конфлікт та/або воєнний стан не можуть бути причиною для виправдання «швидкого» правосуддя щодо дітей, оскільки в такий період діти ще більш вразливі та незахищені.

Вже до оголошення воєнного стану була визнана нагальною потреба визначити роль та статус психолога у кримінальних провадженнях за участю дітей. На жаль, збройна агресія стала причиною залучення значної кількості потерпілих дітей до кримінальних проваджень. Цей виклик для системи правосуддя зумовив пришвидшення створення в Україні Реєстру психологів, які залучатимуться до кримінальних проваджень за участю дітей, ініційованого Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх, Офісом Генерального прокурора, Міністерством внутрішніх справ України в межах проєкту «Попередження і подолання насильства щодо дітей та підтримка реформи системи правосуддя для дітей», що реалізується Громадською організацією «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримкою Дитячого фонду Організації об'єднаних націй (ЮНІСЕФ) в Україні.

Ці методичні рекомендації сформовані у вигляді питань та відповідей, які допоможуть суб'єктам захисту прав дітей забезпечити належну підготовку та проводити допит/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану, що відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Методичні рекомендації будуть також корисними для практичного застосування працівниками органів прокуратури ювенального напрямку, слідчих та діячів, ювенальних поліцейських, суддів, адвокатів, які здійснюють захист та представляють інтереси дітей, у тому числі адвокатів системи безоплатної правової допомоги, судових експертів, психологів та інших суб'єктів виявлення та/або організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Термінологічний словник

Безпечне місце – це місце, в якому перебуває дитина та яке є передбачуваним для неї, оскільки вона отримала повну інформацію про те, що з нею відбуватиметься та які вона права має. Воно також унеможливує будь-яке насильство над дитиною та нехтування її потребами, є безпечним для неї фізично та максимально підготовлене для взаємодії з нею.

Безпечний дорослий – фахівець, який під час взаємодії з дитиною враховує її вікові та індивідуальні особливості і психологічний стан, взаємодіє з нею як з рівною, в тому числі фізично, вміє розпізнавати потреби дитини та здатний їх задовольнити, забезпечує захист прав та інтересів дитини, ставиться до неї доброзичливо, проявляє емпатію.

Безпосереднє дослідження доказів – означає, що суд самостійно має почути те, що говорить свідок безпосередньо в судовому засіданні.

Бойова шокова реакція – це первинна нормальна реакція на ненормальний стрес.

Вікові особливості – це специфічні властивості особистості дитини та її психіки, які закономірно змінюються в процесі дорослішання дитини.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Гостра реакція на стрес – тимчасовий розлад значної тяжкості, що розвивається в осіб без психічного розладу у відповідь на винятковий фізичний і психологічний стрес (катастрофа, війна, насильство, втрата) і який зазвичай минає протягом годин або днів.

Дитина – особа віком до 18 років.

Дитина у безпеці – стан, за якого дитина відчуває себе захищеною та фізично спокійною, розуміє, де знаходиться і що з нею відбувається, до кого вона може звернутися по допомогу, має поруч уважного та турботливого дорослого, перебуває у дружньому до дитини приміщенні й убезпечена в ньому від об'єктивних загроз.

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні;

Докази – фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Допит під час досудового розслідування – слідча (розшукова) дія, яка проводиться слідчим, дізнавачем, прокурором у порядку ст. ст. 224, 226, 227, 490, 491 КПК України шляхом отримання показань дитини, яка має статус свідка, потерпілого або підозрюваного в рамках кримінального провадження з метою одержання даних, які відомі дитині, із залученням психолога, який безпосередньо ставить їй запитання, попередньо погоджені з іншими учасниками кримінального провадження, використовуючи при цьому методику «Зелена кімната».

Допит під час судового розгляду – процесуальна дія, яка проводиться головуючим суддею у порядку ст. ст. 351, 352, 353, 354 КПК України шляхом отримання показань дитини, яка має статус свідка, потерпілого, обвинуваченого, цивільного позивача або цивільного відповідача під час судового розгляду, з метою одержання даних, що відомі дитині, із залученням психолога, який безпосередньо ставить їй запитання, попередньо погоджені з іншими учасниками кримінального провадження, використовуючи при цьому методику «Зелена кімната».

Збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

Малолітня дитина – дитина віком до 14-ти років.

Методика «Зелена кімната» – методика, яка може застосовуватись суб'єктами захисту прав дітей для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей та в умовах, що мінімізують або не допускають повторного травмування психіки дитини.

Міжнародне гуманітарне право – норми МГП, які починають діяти з початком збройного конфлікту або операції з підтримання миру і безпеки та діють під час збройного конфлікту (війни) з метою захисту осіб, які постраждали від війни, та регламентують врегулювання засобів і методів (способів) ведення бойових дій.

Неповнолітня дитина – дитина віком від 14-ти до 18-ти років.

Показання з чужих слів – висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі щодо певного факту, що ґрунтується на поясненні іншої особи, які відбираються в особи в порядку ст. 97 КПК України.

Процесуальне рішення – рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Процесуальні рішення органів досудового розслідування, прокурора приймаються у формі постанови, а слідчого судді, суду – у формі ухвали.

Психічна травма – це наслідок перебування людини у смертельній небезпеці або в ситуації загрози смерті, отримання або загроза значного пошкодження чи насильства.

Психологічна готовність – це стан розвитку необхідних ставлень, установок, досвіду, майстерності, які дають можливість людині усвідомлено здійснювати в тому числі професійну діяльність.

Судове провадження – кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд, ухвалення, проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами.

Учасники кримінального провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Учасники судового провадження – сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представник персоналу органу пробації, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також інші особи, за клопотанням або скаргою яких у випадках, передбачених КПК України, здійснюється судове провадження.

Участь психолога в судових засіданнях під час судового слідства – допит психолога в судовому засіданні у статусі свідка або спеціаліста з питань його участі під час досудового розслідування, а також залучення до слідчих (розшукових) дій і взаємодії з дитиною документів, складених під час досудового розслідування, що були долучені до матеріалів кримінального провадження, та з інших питань.

Участь психолога у кримінальному/судовому провадженні за участю дитини – це його діяльність під час проведення слідчих (розшукових) дій та/або під час судового провадження, спрямована на зменшення рівня травмування малолітньої та неповнолітньої дитини як учасника кримінального/судового провадження.

I. Юридичні аспекти проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану

1.1. Що таке «воєнний стан» і «збройний конфлікт» та яка між ними різниця? Які нормативно-правові акти визначають та регулюють обидва поняття?

Поняття воєнного стану розкривається у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹.

Визначення збройного конфлікту закріплене у п. 7 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»

Збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)².

«Збройний конфлікт» як поняття в міжнародній практиці

Визначення збройного конфлікту у міжнародних НПА відсутнє.

Вперше було застосоване в п. 70 Рішення Апеляційної палати Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі Душко Тадіча від 2 жовтня 1995 року:

«... ми вважаємо, що збройний конфлікт існує тоді, коли має місце застосування збройної сили між Державами або тривале збройне насильство між урядовими силами та організованими збройними групами, або між такими групами в межах Держави. МГП застосовується з часу початку таких збройних конфліктів і виходить за межі припинення військових дій, поки не буде укладено мир; або, у випадку внутрішніх конфліктів, поки не буде досягнуто мирного вирішення конфлікту. До того моменту МГП продовжує діяти на всій території ворогуючих Держав або, у випадку внутріш-

¹ Закон України «Про правовий режим воєнного стану» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#top>.

² Закон України «Про національну безпеку України» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top>.

ніх конфліктів, всій території, підконтрольній одній стороні, незалежно від того, чи ведуться там фактичні бої»³.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року (пункт 4 ст. 1) містить опис збройного конфлікту: «Ситуації, згадані в попередньому пункті, включають збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН»⁴.

Стаття 2 спільна для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року містить такий опис збройного конфлікту: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни.

Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив.

Хоча одна з держав, які перебувають у конфлікті, може не бути учасницею цієї Конвенції, держави, які є її учасницями, залишаються зобов'язаними нею у своїх взаємовідносинах. Крім того, вони зобов'язані Конвенцією стосовно зазначеної держави, якщо остання приймає та застосовує її положення»^{5, 6, 7, 8}.

Відмінності між воєнним станом і збройним конфліктом

Воєнний стан та збройний конфлікт не є категоріями одного порядку. Воєнний стан є частиною комплексу інструментів для вирішення збройного конфлікту. Правовий режим воєнного стану дозволяє акумулювати та перерозподіляти ресурси, наділяє повноваженнями відповідні органи та інституції для прийняття рішень та вчинення дій, максимально ефективних в умовах загрози агресії/нападу або для відсічі агресії.

³ Застосування норм міжнародного гуманітарного (МГП) та міжнародного кримінального права (МПК), навчальні матеріали для учасників семінару, 2019 (с. 11, с. 52-60) https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curricula_NJ_IHL_ICL_2019_UKR-1.pdf.

⁴ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

⁵ Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#o17

⁶ Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#o16

⁷ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#o16

⁸ Конвенція про захист цивільного населення під час війни https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n10

1.2. Які міжнародні стандарти доцільно застосовувати в процесі допиту/опитування дитини?

Міжнародні стандарти захисту прав та інтересів дітей закріплюють за правосуддям доброзичливе ставлення до дитини, незалежно від того, хто вона і що вчинила. Правосуддя, дружнє до дитини⁹, передбачає ставлення всіх його сторін до дитини з гідністю, повагою, турботою та справедливістю. Зокрема, кожній дитині, коли вона стикається із системою правосуддя, має бути надана підтримка та професійна допомога.

При повній повазі до права дитини на приватне та сімейне життя слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки нею правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану. Повинні бути створені загальні рамки оцінки для професіоналів, які працюють з дітьми (наприклад, юристів, психологів, лікарів, поліцейських, співробітників імміграційних органів, соціальних працівників та посередників) під час розглядів заходів, які стосуються або впливають на дітей, для забезпечення необхідної підтримки тих, хто приймає рішення, дозволяючи їм найкращим чином служити інтересам дітей в даному випадку¹⁰.

В процесі допиту/опитування дитини важливо застосовувати міжнародні стандарти захисту прав та інтересів дітей, що містяться в джерелах «жорсткого» (обов'язкового) права, до яких належать міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, що є частиною національного законодавства та джерела «м'якого» права, до яких належать стандартні правила, керівні принципи, спостереження, дослідження авторитетних міжнародних організацій, що носять рекомендаційний характер, але за своєю природою та суттю є важливими для дотримання в питаннях захисту прав та інтересів дітей.

Серед джерел «жорсткого» права зазначимо такі:

- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року (ратифікований у 1973 році);
- Конвенція ООН про права дитини 1989 року (ратифікована у 1991 році);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифікована у 1997 році);
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ратифікована у 2012 році).

⁹ Правосуддя, дружнє до дітей, визначене як термін у Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року, відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги принципи, перераховані далі, і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидко, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності.

¹⁰ Пункти 16, 17 Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Режим доступу: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

До джерел «м'якого» права можемо віднести такі:

- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила» 1985 року);
- Керівні принципи ООН для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядські керівні принципи» 1990 року);
- Керівні принципи щодо дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя («Віденські керівні принципи», Резолюція ЕКОСОП № 1996/13 1996 року);
- Керівні принципи ООН щодо судочинства у питаннях дітей-жертв і дітей-свідків злочинів (Резолюція ЕКОСОП № 2005/20 2005 року);
- Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини (прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року).

Детальніше зі змістом вищезазначених міжнародних стандартів в частині проведення допиту/опитування дитини можна ознайомитись у методичних рекомендаціях щодо організації роботи за методикою «Зелена кімната», які були прийняті для слідчих та ювенальних поліцейських, та суддів¹¹.

¹¹ Режим доступу:
<https://www.unicef.org/ukraine/documents/Green-room-methodology-recommendations-for-judges-on-work-with-children> (Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната»);
<https://www.unicef.org/ukraine/media/16976/file/Green%20Room%20Methodology%20for%20Police%20Officers.pdf> (Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських).

1.3. Чому важливо застосувати міжнародні стандарти під час проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану?

Зазначимо кілька важливих пунктів. Насамперед *дотримання міжнародних стандартів є засобом реалізації прав людини, закріплених у ратифікованих Україною Конвенціях*. Ратифікуючи Конвенцію як багатосторонній міжнародний договір держава бере на себе зобов'язання дотримуватися та сприяти реалізації закладених у Конвенції прав, зокрема через впровадження, дотримання та забезпечення реалізації міжнародних стандартів. Міжнародні стандарти можуть міститися як у конвенційних нормах в текстах Конвенцій, що є нормами міжнародного права, так і в інших нормах «м'якого права» (наприклад, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей¹²).

Кримінальний процесуальний кодекс України¹³ включає до національного кримінального процесуального законодавства також положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України та містить зобов'язання, в тому числі для прокурорів, неухильно додержувати вимог ратифікованих міжнародних договорів¹⁴.

Дотримання міжнародних стандартів під час проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану також пов'язане з тим, що такий допит *може бути використаний як доказ не тільки в національних, а й у міжнародних судових установах*.

Під час збройного конфлікту та/чи воєнного стану на території, де ведуться бойові дії та має місце збройна агресія, вчиняються кримінальні правопорушення, що кваліфікуються та розглядаються за національним законодавством, а також кваліфікуються як злочини проти людяності, геноцид чи інші воєнні злочини відповідно до Римського статуту МКС¹⁵. Частина кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів, вчинених від початку воєнного стану на території України, розслідуються та розглядаються національними судами відповідно до національного законодавства. Водночас здійснюється документування воєнних злочинів, вчинених на території України, розслідування яких належить до юрисдикції МКС¹⁶. З огляду на це допит/опитування дитини, яка стала свідком чи постраждала внаслідок збройної агресії російської федерації, важливо проводити в межах регламентованої процедури з дотриманням міжнародних стандартів. При проведенні допиту/

¹² Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.
Режим доступу: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

¹³ Кримінальний процесуальний кодекс України (ч. 2 ст. 1). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України (ст.9). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁵ [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).

¹⁶ Міжнародний кримінальний суд (МКС) – перший постійно діючий правовий інститут, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Заснований на основі Римського статуту, прийнятого в 1998 році. Існує з липня 2002 року. На відміну від інших міжнародних і змішаних кримінальних судів, МКС є установою, що діє постійно. В його компетенції злочини, здійснені після набуття чинності Римського статуту. Розташований у місті Гаазі, проте за бажанням Суду засідання можуть проходити у будь-якому місці.

опитування дитини в межах національних кримінальних проваджень важливо дотримуватися норм КПК України, а також норм ратифікованих міжнародних договорів та рекомендацій Керівних принципів, які стосуються правосуддя, дружнього до дитини. В кримінальних провадженнях, які в подальшому будуть передаватися для розслідування та розгляду в міжнародні судові установи, важливо дотримуватися міжнародних процедур збору доказів.

КПК України передбачає чотири процесуальні джерела доказів: показання, документи, речові докази та висновки експертиз. Під час воєнного стану ст. 99 КПК було доповнено, тож тепер до документів відносяться також *матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерні дані)*¹⁷. Тобто, відеозапис допиту/опитування дитини – це доказ, процесуальне джерело доказу – документ.

Відповідно до міжнародних стандартів застосування відеозапису під час проведення допиту/опитування дитини сприяє якнайшвидшому її виведенню з кримінального провадження та уникненню нею повторної травматизації, що, як правило, має місце під час повторних допитів. Наразі в судовій практиці вже є прецеденти, коли в судовому засіданні дитину не допитують, натомість суд переглядає відеозапис її допиту, здійснений в ході досудового слідства¹⁸. Додатковим інструментом доказування в таких справах може стати допит свідків, якщо дитина розповідала їм про обставини вчиненого злочину, що враховується як показання з чужих слів. Такий підхід також має місце в судовій практиці, що допомагає уникнути повторної травматизації дитини¹⁹.

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України (п. 1 ч. 2 ст. 99). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁸ Постанова Верховного Суду України від 23.11.2021 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519622>

¹⁹ Постанова Верховного Суду України від 23.11.2021 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519622>

1.4. Які національні стандарти (норми національного законодавства) доцільно застосовувати в процесі допиту/опитування дитини?

Відповідно до ч. 2 ст. 10 КПК України у випадках і порядку, передбачених КПК України, певні категорії осіб (неповнолітні..., особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Важливо розуміти, що є гарантії, передбачені міжнародними нормативно-правовими актами (згадані в попередніх розділах методичних рекомендацій), а також гарантії, передбачені національним законодавством, зокрема:

- особливості допиту/опитування (ст. ст. 225, 226, 227, 232, 351, 352, 353, 354 КПК України);
- конфіденційність vs гласність (ст. 27 КПК України);
- розумні строки (ст. 28 КПК України);
- склад суду (ч. 14 ст. 31 КПК України, ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус судів»);
- спеціалізація прокурорів, слідчих, дізнавачів (ст. 484 КПК України, наказ Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству»);
- участь законного представника (ст. 44 КПК України);
- дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій або збройного конфлікту, – це дитина, яка опинилася у складній життєвій ситуації, тому для неї має бути організована належна підтримка відповідно до Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження²⁰.

²⁰ Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585.

1.5. Коли та за яких умов починають діяти норми міжнародного гуманітарного права?

В національному законодавстві порядок та умови застосування норм МГП визначено Інструкцією про порядок виконання норм МГП у Збройних Силах України (затверджена Наказом № 164 від 23.03.2017 року Міністерством оборони України), де вказано, що норми МГП починають діяти з початком збройного конфлікту або операції з підтримання миру і безпеки²¹. У цій інструкції також вказано, що обсяг зобов'язань сторони міжнародного збройного конфлікту (війни) визначається як нормами звичаєвого права, так і договірними нормами МГП, ратифікованими кожною стороною.

Умови застосування норм МГП у міжнародному праві визначені ст. 2, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року^{22, 23, 24, 25}, де вказано, що зазначені в ній норми застосовуються до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту. Невизнання однією зі сторін збройного конфлікту не виключає дію вказаних Конвенцій.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, містить окрему статтю 3²⁶, яка визначає початок і припинення застосування норм МГП. За загальним правилом початок збройного конфлікту (війни) є початком застосування МГП, початок припинення дії норм МГП – із загальним припиненням воєнних дій, а на окупованій території – після припинення окупації. Винятком в обох випадках є особи, остаточне звільнення, репатріація чи влаштування яких відбудеться пізніше. Ці особи продовжують користуватися покровительством відповідних положень Конвенцій і вказаного вище додаткового Протоколу до моменту їх остаточного звільнення, репатріації чи влаштування.

²¹ Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена Наказом №164 від 23.03.2017 року Міністерством оборони України (п. 2, гл. 1., розділ 1)

²² Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#017.

²³ Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#016.

²⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#016.

²⁵ Конвенція про захист цивільного населення під час війни https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#n10.

²⁶ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

1.6. Які обставин підлягають з'ясуванню під час допиту/опитування дитини про вчинення стосовно неї воєнного злочину?

Перед початком допиту/опитування необхідно розуміти, в рамках якої саме процедури він відбувається: чи то в рамках національного кримінального процесу (відповідно до норм КПК України з урахуванням ратифікованих міжнародних договорів), чи в рамках «гібридних» процесів (збір доказів для МКС, виконання міжнародного доручення тощо). Саме від розуміння цих особливостей буде залежати і фокус допиту/опитування. Наприклад при вчиненні зґвалтування у мирний час механізм вчинення злочину матиме значення і відповідно буде існувати потреба встановлення цих обставин під час допиту/опитування. Якщо процес допиту/опитування стосуватиметься воєнного злочину, то фокус буде зовсім інший та зосереджений на обставинах, які були навколо (наявність людей у формі військових, її особливі та відмінні ознаки, перебування в окупації тощо).

31.03.2022 Офіс Генерального прокурора та Тренінговий центр прокурорів України розробили *Пам'ятку щодо проведення допиту потерпілих і свідків за фактами кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту*²⁷.

14.04.2022 Офіс Генерального прокурора та Тренінговий центр прокурорів України розробили *Пам'ятку щодо особливостей проведення допитів потерпілих/свідків стосовно дослідження фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту*²⁸. Документ був розроблений на основі Протоколу розслідування сексуального насильства, вчиненого в умовах збройного конфлікту, був підготовлений Global Rights Compliance, містить основні правила розслідування злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, і має рекомендаційний характер.

Пам'ятка містить інформацію про планування та проведення допитів потерпілих і свідків при дослідженні фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Якщо планується проведення допиту/опитування дитини, відносно якої під час війни був вчинений злочин, пов'язаний із сексуальним насильством, слід ознайомитися з рекомендаціями, які містяться в Пам'ятці, та застосовувати їх з урахуванням особливостей допиту дитини як учасниці кримінального провадження.

Згадані вище пам'ятки містять детальну інформацію про обставини, які необхідно встановити під час розслідування воєнних злочинів. Такі обставини будуть однаковими для повнолітніх і для неповнолітніх потерпілих/свідків за визначенням ст. 91 КПК України. Проте для дітей способи встановлення вказаних обставин будуть відрізнятися саме з урахуванням особливостей кожної дитини як учасниці кримінального провадження. Під словом «особливостей» мається на увазі вік, рівень розвитку дитини, час, який минув після вчинення воєнного злочину.

²⁷ Режим доступу: <https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1jwQp1BHpK2FEcQ6HfHPUP9NZVtXuniVT>.

²⁸ Режим доступу: https://drive.google.com/drive/u/1/folders/1bkEd7whktqntj_BRtfxpW2TvtYf40J_e.

Тож під час допиту/опитування дитини про вчинення щодо неї воєнного злочину встановленню підлягають такі обставини:

- загальна інформація про особу;
- загальний контекст ситуації з прив'язкою до обставин вчиненого воєнного злочину/кримінального правопорушення;
- детальний (наскільки це можливо) опис обставин вчинення воєнного злочину/кримінального правопорушення;
- встановлення осіб, які вчинили воєнний злочин або причетні до його вчинення;
- обсяг завданої шкоди.

Особливості формулювання запитань для дітей різних вікових категорій

Формулювання запитань для дітей дошкільного віку

У запитаннях про частину дня, під час якої трапилась подія, слід згадати про звичні дії дитини факти, пов'язані з її щоденним режимом дня, наприклад, час купання, сну, обіду, повернення когось із батьків з роботи, повернення дитини із садочка тощо, або про явища, за якими спостерігає дитина: ніч, сонце, дощ, ін.

У запитаннях про день події, пору року чи рік слід поєднати інформацію з особливими днями або особливими періодами в житті дитини. Наприклад, щоб з'ясувати, був будній день, вихідний чи святковий, спитайте дитину, чи вона відвідувала того дня дитсадок; можливо, це було приблизно у той період, коли в дитини день народження, іменини, прикрашення ялинки, фарбування писанок або інші важливі для неї події, як-то: хвороба члена сім'ї, купівля собаки, зміна квартири, від'їзд родини у відпустку тощо. Якщо дитина називає точну дату/годину події, слід запитати, яким чином їй вдалося це визначити і запам'ятати. У дошкільнят спитайте, чи вміють вони визначати час за годинником, і попросіть сказати, котра зараз година. Можна також запитати дитину про поточну дату, день тижня, попросити назвати, який зараз місяць. Такі дії важливі, аби переконатися, що дитина розуміє, про що говорить, а не повторює інформацію, отриману від дорослих.

При формулюванні запитань про місце події фахівець повинен пам'ятати, що сприйняття й увага дитини є вибірковыми і залежать від міри її зацікавленості та емоційної залученості. Вищезазначена риса сприйняття стосується також сприймання та описування місць, в яких дитина опинилася і в яких сталася подія. Отже, місце події дитина дошкільного віку описує згідно з ознаками, які були помічені нею в той момент, оскільки вони привернули її увагу й емоційно схвилювали.

Приклади запитань:

- Де ти був (-ла) в той день?
- Хто був разом із тобою?
- Де ти тоді жив (-ла)?
- Яка тоді була погода?

- У що ти був (-ла) одягнений (-на)?
- Яка пора року була?
- Що ти робив (-ла) того дня?
- В якому приміщенні це було?
- Які дорослі були поруч з тобою?
- Де були дорослі, які перебували разом із тобою?
- Як були одягнуті дорослі?
- Які речі були в дорослих?

Формулювання запитань для дітей молодшого шкільного віку

При формулюванні запитань про час, місце, перебіг події треба звертати увагу дитини на те, що могло бути для неї цікавим, та шукати зв'язок з важливими в її житті подіями.

Наприклад:

- Коли це трапилось, що ти робив (-ла)?
- Чи було у тебе навчання того дня?
- О котрій годині це (обставини події) було?
- Що робили дорослі, які були з тобою?
- У що були одягнуті дорослі?
- Які речі були на/у них?
- Хто це робив з тобою?
- Як ти зрозумів (-ла), що то були російські військові?
- Якого кольору була форма у цієї людини (ей)?
- Якою мовою говорили військові, які прийшли до вас?
- Які речі військові мали при собі або принесли з собою?

Формулювання запитань для дітей підліткового віку

Щоб забезпечити контакт з дитиною підліткового віку слід враховувати, що для неї вкрай важливо бути почутою і щоб її свідчення не піддавали сумнівам. Водночас із прагненням дорослості у вчинках та діях діти керуються емоціями і не аналізують наслідків своїх дій. Психічні функції підлітків (пам'ять, сприйняття, уява, мислення тощо) переважно вже сформовані. Однак у певних ситуаціях підлітки за-пам'ятовують скоріш сприйняття своїх емоцій та переживань, а не фактів, що слід враховувати в допиті/опитуванні.

При формулюванні запитань про час, місце, перебіг події підлітки можуть більш детально описати обставини події, а також називати день, місяць та рік, особливо якщо в той період були важливі для дитини події.

Наприклад;

- Ти пам'ятаєш, якого дня це сталося?
- Можеш пригадати, що ти робив (-ла) того дня?
- О котрій годині це сталося?
- Де саме це сталося, в якому приміщенні?
- Хто знаходився у приміщенні, де це сталося?
- Опиши якомога детальніше, що ти пам'ятаєш про обставини події.
- Скільки часу це тривало?
- Що ти робив (-ла) після події?
- Що говорила тобі ця людина?
- Чи бачив (-ла) ти, що він/вона робив (-ла) з іншими людьми?
- Чи бачив (-ла) ти зброю?
- Чи застосовували люди/військові зброю? Якщо так, то що саме ти бачив (-ла)?
- В якій формі були особи, які прийшли до вас?
- Чи знаєш ти, чим відрізняється форма українських та російських військових?
- Чи запам'ятав (-ла) ти якісь особливі прикмети цих людей?
- Чи говорили про щось між собою військові, які до вас прийшли?

1.7. У чому переваги залучення психолога до допиту/опитування дитини?

КПК України визначив коло осіб, які мають бути залучені в разі участі дитини у кримінальному провадженні. Такими особами є законний представник, педагог або психолог, лікар (за необхідності). Так само важливою є участь захисника або представника потерпілого (адвоката в інтересах дитини).

Щодо залучення психолога КПК України зазначає наступне:

Щодо дитини, яка є потерпілою або свідком

При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 227 КПК України). Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 226 КПК України). Допит малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка проводиться в присутності законного представника, психолога, а за необхідності – лікаря (ч. 1 ст. 354 КПК України).

Щодо дитини, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення

Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, психолога, а у разі необхідності – лікаря» (ч. 1 ст. 491 КПК України).

Відповідно до міжнародних стандартів, «Багатопрофільний підхід до дітей, що порушили закон, особливо необхідний. Існуюче та зростаюче розуміння дитячої психології, потреб, поведінки і розвитку не завжди достатньо поширюється серед професіоналів у галузі правоохоронної системи»²⁹.

Отже, участь психолога полягає у забезпеченні того, щоб під час кримінальних проваджень за участю дітей, а особливо під час надання ними свідчень та заяв, вони почували себе у безпеці та мали необхідну підтримку. Так само участь зазначених фахівців у кримінальних провадженнях за участю дитини є важливою підтримкою для поліцейських, суддів, адвокатів та прокурорів, які не володіють спеціальними знаннями у галузі дитячої психології або медицини, під час здійснення оцінки показань дитини, визначення її найкращих інтересів та можливих шкідливих наслідків для неї при прийнятті рішень, що прямо або опосередковано стосуються благополуччя дитини зараз або у майбутньому.

²⁹ П. 72 Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей.

Багатопрофільний підхід та залучення психолога до кримінальних проваджень за участю дітей є однозначно доцільним та необхідним.

Роль психолога³⁰ не обмежується лише його присутністю під час слідчої (розшукової) дії за участю дитини, оскільки саме він сприяє встановленню психологічного контакту з нею. Психолог, в залежності від вікових та психологічних особливостей дитини, її поведінки, ставлення до події злочину та інших факторів, застосовує певні методики та психологічні прийоми. Як спеціаліст, він може сформулювати коректні запитання, щоб отримати повну і достовірну інформацію від дитини. Завданням психолога також може бути підготовка дитини (пояснення її ролі тощо) до участі у слідчій (розшуковій) дії, що для неї є стресовою. Окрім цього, психолог може оцінити ступінь розвитку дитини, її індивідуальні та психологічні особливості та сприяти встановленню контакту з нею, що спонукатиме дитину до надання правдивих свідчень.

Слід звертати увагу психолога на необхідність складення **висновку за результатами спілкування з дитиною** з рекомендаціями щодо подальшої роботи з нею в разі такої потреби. Безумовно, на деякі питання компетентну відповідь зможе надати комплексна судова психолого-психіатрична експертиза, але роль психолога на даному етапі досудового слідства також досить важлива, оскільки висновок експерта, на відміну від висновків психолога, вдасться отримати, як правило, через значний проміжок часу. Так само суттєвим з правової точки зору в компетенції психолога є оцінка наслідків травм, завданих дитині, потерпілої від подій. Це особливо важливо у випадку, коли діти є потерпілими від фізичного, психологічного та сексуального насильства та воєнних злочинів внаслідок збройного конфлікту.

Отже, у кримінальних провадженнях за участю дитини важлива присутність саме **психолога**, обізнаного в галузі дитячої, підліткової та юнацької психології. В разі участі в кримінальному провадженні дитини з особливостями розвитку (наприклад, аутичного спектра) виключно має залучатись лише дитячий психолог, який має відповідну підготовку. Так само доцільним у таких випадках є залучення лікаря.

³⁰ Звіт за результатами дослідження. «Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми». Режим доступу: <https://bit.ly/3fc13cr>.

1.8. Які проблемні питання можуть виникати під час залучення до допиту педагога?

За результати дослідження «*Особливості розслідування та судового розгляду справ, пов'язаних з сексуальним насильством щодо дитини, зокрема онлайн, та торгівлею дітьми*»³¹, яке проводилось у 2020 році, респонденти з числа різних суб'єктів захисту прав дитини (прокурори склали 24,6%) обґрунтували неприпустимість допиту до допиту/опитування дитини педагога, особливо із закладу освіти, який відвідує дитина:

- не володіючи достатньою мірою знаннями та відповідними психологічними техніками педагог може мати проблеми у встановленні контакту з дитиною, здійснювати тиск на неї тощо;
- педагог, на відміну від психолога, не має спеціальних навичок проведення допиту, дружнього до дитини;
- існує ризик розголошення інформації про подію та порушення конфіденційності;
- дитина може виявляти недовіру до педагога, соромитися надавати показання про подію та мати побоювання, що, педагог змінить ставлення до неї, дізнавшись подробиць;
- дитина може психологічно залежати від педагога освітнього закладу, в якому навчається, почуватися ніяково в його присутності і тим більше – через необхідність спілкуватися з ним.

Діти, які постраждали від збройного конфлікту та/або воєнного стану, потребують кваліфікованого підходу. Безумовно, педагоги в цілому менш обізнані в особливостях психологічного стану дитини, яка постраждала внаслідок збройного конфлікту та/або воєнного стану, задля того, щоби фахово контактувати з нею. Натомість дитячі психологи володіють спеціальними знаннями про типи реакцій, які може проявляти дитина, знають, як на них реагувати та що саме врахувати, щоб допомогти їй розказати про пережитий травматичний досвід.

³¹ Дослідження проводилось за ініціативи Уповноваженого Президента з прав дитини у 2020 році.
Посилання на дослідження: <https://bit.ly/3fc13cr>.

1.9. Коли є необхідність у допиті психолога?

Допит психолога є необхідним за таких умов:

1. Якщо психологу стала відома певна інформація про обставини справи, яку йому розповіла сама дитина, то в такій ситуації можливо отримати від психолога показання з чужих слів, що передбачено ст. 97 КПК України.
2. Якщо відеозапис допиту/опитування дитини неякісний, психолог може бути додатково допитаний з метою уточнення тієї частини допиту/опитування дитини, щодо якої є неясності якості відеозапису.
3. Якщо є необхідність у роз'ясненні висновку психолога, який складає його за результатами участі у допиті/опитуванні дитини, що долучається до матеріалів кримінального провадження. Якщо виникає потреба у роз'ясненні відповідного висновку, це можливо зробити за допомогою допиту психолога.
4. Якщо є потреба в роз'ясненні будь-яких питань, пов'язаних із психологією дитини, можливий допит психолога як спеціаліста, котрий володіє спеціальними знаннями та може надати відповідні роз'яснення.
5. Якщо дитина надала свідчення частково або виклад обставин подій здійснювався притаманною для дитини лексикою, яка не повною мірою відображає відповіді на запитання, але містить інформацію, яка становить інтерес для досудового розслідування (наприклад, коли дитина показує частину інформації жестами, використовує інші слова для опису частин тіла тощо), в такому випадку може виникнути необхідність пояснень психологом специфіки відтворення дитиною обставин подій.

1.10. В якому процесуальному статусі можна допитати психолога, який брав участь в допиті/опитуванні дитини?

КПК України визначає повноваження, права та обов'язки кожного учасника кримінального провадження залежно від статусу, в якому він залучається до кримінального провадження. Нині в КПК України права та обов'язки психолога як учасника кримінального провадження окремо не визначені. Проте, як показує національна практика, психолог може залучатися до участі в кримінальних провадженнях у статусі спеціаліста, а також свідка.

На момент залучення психолога доцільно визначитися з його процесуальним статусом у кримінальному провадженні, оскільки від цього статусу залежить обсяг можливостей психолога, які він матиме на досудовому слідстві і в судовому засіданні.

Назвемо важливі аспекти

До участі у кримінальному провадженні психолог залучається саме процесуальним рішенням особи, яка його ініціює. В більшості випадків це буде постановва слідчого (або прокурора), може бути ухвала слідчого судді. За потреби участі психолога в судовому провадженні під час розгляду справи в суді його може бути залучено відповідно до ухвали суду. Тобто, статус психолога, який залучається до участі в кримінальному провадженні, визначається процесуальним рішенням уповноваженої особи про його залучення.

Кожен процесуальний статус має окремі повноваження, права і обов'язки.

Також важливим є розуміння джерела походження інформації, яку повідомляє свідок. Тут може бути два варіанти:

- 1) класичний – свідок сам був на місці події кримінального правопорушення, бачив певні обставини, про які може повідомити суду;
- 2) відносна новела нині діючого кримінального процесуального кодексу України – показання з чужих слів, коли свідок не був учасником/свідком події, проте дізнався про обставини, які можуть мати значення в кримінальному провадженні від конкретної людини.

В такому випадку він може надати «показання з чужих слів».

Поняття «показання з чужих слів» визначено в ст. 97 КПК України і має такий зміст: *Показаннями з чужих слів є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи.*

Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана.

Вказана ситуація може трапитися зокрема і в ситуаціях, де кримінальні правопорушення щодо дітей були вчинені особами з найближчого до них кола.

Іноколи в судовій практиці трапляються випадки, коли законних представників дитини допитують у статусі свідка, який дає показання з чужих слів. До при-

кладу, у постанові Верховного Суду від 23.11.2021 року, справа № 369/1044/19³² в якості свідка було допитано матір малолітньої потерпілої дитини, що надала показання з чужих слів.

Не виключається також допит психолога в якості свідка, котрий може повідомити суду інформацію, що стала йому відомою від дитини в процесі проведення допиту/опитування в кримінальному провадженні. В такому разі психолог користується зазначеними вище правами й обов'язками в статусі свідка. Однак, як було зазначено вище, в такому статусі психолог не надає додаткових висновків та довідок, що значно звужує доказові можливості в кримінальному провадженні.

Важливо, щоб на етапі досудового розслідування психолог міг бути залучений у статусі спеціаліста на підставі процесуального рішення уповноваженої особи, що дасть юридичну підставу слідчому, прокурору, слідчому судді повідомити деякі відомості досудового розслідування спеціалісту-психологу в тій частині, яка йому необхідна для здійснення належної підготовки слідчої (розшукової) дії: персональні дані дитини, обставини вчиненого кримінального правопорушення тощо (інформація про дані, необхідні психологу до початку допиту/опитування, розкритта в окремому підрозділі).

³² Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519>.

1.11. За яких умов є доцільним залучення в якості законних представників третіх осіб у випадку відсутності у дитини законних представників?

У випадку відсутності у дитини законних представників, відповідно до ч. 2 ст. 44 КПК України, як законні представники дитини можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває дитина. Важливо пам'ятати, що вибір законного представника не має бути формальним, і слід визначити саме ту особу, яка діятиме в найкращих інтересах дитини та якій дитина довірятиме. В таких ситуаціях доцільна взаємодія з місцевою службою у справах дітей, представники якої або володіють інформацією про найближче оточення дитини, або можуть дізнатися про нього, здійснивши перевірку шляхом огляду місця проживання дитини.

Загалом, коли дитина втратила законних представників, надання їй допомоги та підтримки місцевою службою у справах дітей є обов'язковою. Першочерговою службою у справах дітей має вжити всіх заходів, щоб життю та здоров'ю дитини ніщо не загрожувало і щоб вона отримала весь комплекс необхідних послуг: медичну допомогу, психологічну підтримку, юридичний супровід, соціальну підтримку тощо. Так само служба у справах дітей має забезпечити перебування дитини у безпечному місці. Для цього може бути прийняте рішення про тимчасове передання дитини до інших родичів, третіх осіб, розміщення у спеціалізованому закладі. Такі важливі питання, як відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, мають бути ініційовані уповноваженими суб'єктами перед органом опіки та піклування. У будь-якому випадку служба у справах дітей має бути активно залучена, оскільки дитина також має право на підтримку держави, якщо втратила батьків. Так само представник служби у справах дітей може брати участь у процесуальних діях у ролі законного представника дитини в кримінальному провадженні.

1.12. Що необхідно пам'ятати про захист персональних даних дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану?

Прокурорам, слідчим, дізнавачам, які працюють з персональними даними, рекомендується:

- знати та вміти розмежовувати різні види інформації;
- пам'ятати, що, відповідно до вимог КПК України³³, до охоронюваної законом таємниці, яка міститься в речах і документах, належать персональні дані особи, що знаходяться в її особистому володінні або в базі персональних даних їх володільців;
- знати, що до інформації про фізичну особу належать відомості чи сукупність відомостей про таку особу, яка ідентифікована або може бути ідентифікованою за такими параметрами:
  - національність;
  - освіта;
  - сімейний стан;
  - релігійні переконання;
  - стан здоров'я;
  - адреса;
  - дата і місце народження;
  - відомості про майновий стан;
  - інші персональні дані;
- не розголошувати інформації, яка містить персональні дані, під час інформування громадськості про хід розслідування того чи іншого кримінального провадження;
- здійснювати втручання в особисте/сімейне життя у передбачених законом випадках, відповідно до визначеної в КПК України чи інших міжнародних НПА, якщо йдеться про процедури та способи збору доказів, документування, розслідування воєнних злочинів для МКС.

Слід пам'ятати, що втручання в особисте та/або сімейне життя особи можливе лише за її згоди на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації стосовно неї, а в разі відсутності такої згоди – у випадках, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Примітка

Закон України «Про інформацію» регулює відносини щодо одержання і поширення інформації. Закон України «Про захист персональних даних» деталізує захист і обробку персональних даних. Закон України «Про доступ до публічної інформації» надає право на отримання інформації, що знаходиться у володінні її розпорядників.

³³ Кримінальний процесуальний кодекс України (п. 8 ч. 1 ст. 162). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

II. Психологічні аспекти проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану

2.1. Як фахівцеві підготуватися до проведення допиту/опитування дитини?

Готовність і бажання фахівця працювати з дитиною є вкрай важливими. Щоб усвідомити це, треба оцінити свою компетентність.

1. Рівень знань: інформованість про вікові та психологічні особливості дітей; особливості впливу на них травматичного досвіду та інших факторів під час їхньої участі у процесуальних діях тощо.
2. Емоційний рівень: здатність керувати власними емоціями, вміння відслідковувати власну емоційну реакцію та реакцію дитини.
3. Мотиваційний рівень: бажання зібрати інформацію ефективно та не травмувати дитину, прагнення до відновлення справедливості, потреба бути готовим до допомоги дитині та її захисту.
4. Поведінковий рівень: вміння будувати комунікацію та використовувати стратегії взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових особливостей, стану та потреб.

В комплексі ці елементи будуть визначати готовність фахівця до комунікації з дитиною та допоможуть уникнути її вторинного травмування під час проведення допиту/опитування.

2.2. Як враховувати вікові особливості дитини під час її допиту/опитування

На кожному віковому етапі дитина має певні особливості, на які слід орієнтуватися фахівцям задля встановлення контакту та побудови взаємодії з дитиною зрозумілою для неї мовою. Пошук слів, побудова питань і сам процес опитування має відбуватися з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини, зокрема щодо питань, які є предметом доказування, а саме: про час і місце події, про кількість і багатократність подій, про порушника/співучасника/потерпілого.

При проведенні опитування/допиту дитини вкрай важливо досягти її самостійності в розповіді. Якісна підготовка до процесу інтерв'ювання, уникнення зокрема некоректних або сугестивних питань, мінімізує рівень негативного впливу на дитину. Важливо звертати увагу на те, що діти легше відповідають на питання, які починаються зі слів **«де», «як», «хто»**. Питання, які починаються з **«коли»**, складні для формулювання відповіді. Питання, які починаються з **«чому»**, є ще складнішими, тому що потребують причинно-наслідкового мислення, вміння об'єктивно сприймати те, що відбувається, розуміння мотивів поведінки інших людей. На такі питання деколи важко відповісти навіть дорослій людині, тим паче – дитині, незалежно від її віку і залежно від розвитку її мовлення. Окрім того, питання, які починаються з «чому», можуть спричинити почуття провини, пробуджувати захисні реакції з огляду на схильність виправдовувати свою поведінку, тому таких питань слід уникати взагалі.

Формулювати деталізовані питання слід у такому порядку: «де?», «коли?», «як?», «хто?». Не застосовувати питальне слово **«чому»**.

Рекомендації стосовно способу формулювання питань дітям

<i>Бажано</i>	<i>Не бажано</i>
<ul style="list-style-type: none"> • звертайтеся до дитини спокійним тоном, уникаючи емоцій незалежно від змісту питання; • говоріть повільно; • спостерігайте, чи дитина вас розуміє; • ставте наступне питання, коли почули відповідь на попереднє; • використовуйте прості граматичні конструкції; • формулюйте короткі питання, максимально на два – три слова довші за речення, яке вживає дитина; • використовуйте в питаннях лише активну форму дієслова; • використовуйте власні назви та імена; • застосовуйте фрази, які дитина використовувала у своїй розповіді; • починайте з нейтральних запитань про дитину – скільки їй років, з ким живе, де навчається, чим цікавиться, поступово переходячи до обставин подій; • дайте дитині можливість самостійно розказати про події, які сталися; • додаткові запитання ставте лише після того як дитина розповіла про обставини події; • робіть павзи між запитаннями; • дайте дитині час замислитися над відповіддю; • з'ясовуйте з дитиною значення використовуваних нею виразів; • по завершенню розмови подякуйте дитині за взаємодію. 	<ul style="list-style-type: none"> • називати дитину у пестливій формі («доця», «сонце» тощо); • використовувати активну жестикуляцію та інтенсивну міміку; • маніпулювати («ти мені розкажеш – я тобі допоможу»); • висловлювати власні емоційні реакції («тобі було страшно?», «ти боялася?»); • вкладати вірогідну версію відповіді в запитання («він тебе торкався?»); • «перестрибувати» з теми на тему; • ставити одночасно більше одного запитання; • демонструвати сумніви («можливо, ти фантазуєш або це тобі здалося?»); • застосовувати абстрактні чи узагальнюючі терміни та назви, незрозумілі багатозначні вирази («ці речі», «така поведінка»); • вживати абстрактних слів, значення яких змінюється залежно від місця та часу («тут», «там», «раніше», «пізніше»); • використовувати слова, зміст яких дитині незрозумілий («злочин», «насильство», «розбещення» тощо); • застосовувати слова, що вказують на співвідношення («більше», «менше», «швидше» тощо); • обіцяти те, чого не можете виконати.

2.3. Як дитина переживає психотравмувальні ситуації?

Психічна травма – це наслідок перебування людини у смертельній небезпеці або ситуації загрози смерті, отримання або загроза отримання значного пошкодження чи насильства, що може відбуватися одним із нижченаведених способів:

- безпосереднє переживання травмувальної події;
- особисте свідчення про подію, яка стосується інших осіб;
- отримання інформації про подію, що сталася з близькими членами сім'ї або друзями.

Характеристика психотравмувальної ситуації визначається тим, що сила її впливу більша, ніж спроможність людини себе захистити, справитися з ситуацією та протистояти їй.

Стадії переживання психотравмувальної ситуації можуть бути такими³⁴

1. **Стадія психотравми, тобто психічного шоку (2–3 доби).** На цій стадії нарастає емоційне напруження через емоційну реакцію особи на небезпеку, тому не можна проводити допит/опитування дитини.
2. **Стадія дезорганізації особистості (від 3-х діб до 2-х місяців).** На цій стадії проявляються перші наслідки події, тож дитина може демонструвати нетипову для неї поведінку. Ця стадія є оптимально для проведення допиту/опитування з метою отримання від дитини значущої інформації.
3. **Стадія адаптації (від 2-х до 6-ти місяців).** На цій стадії починають працювати захисні механізми, що дають змогу дитині впоратися з труднощами. Найчастіше в цей період у дітей дошкільного віку блокується процес відтворення обставин подій, тому допит/опитування проводити не рекомендується, оскільки дитина може не розповісти про обставини події або її розповідь буде недостатньо деталізованою.
4. **Стадія відновлення (від 6-ти місяців).** На цій стадії дитина не згадує про подію та травмувальний досвід, але уникає всього, що може нагадувати цю ситуацію. На цій стадії не рекомендується проводити допит/опитування, оскільки він може призвести до повторного травмування дитини.

Отже, найбільш оптимальним для проведення допиту/опитування дитини є термін до 2-х місяців з моменту вчинення насильницьких дій щодо неї та/або останньої взаємодії дитини із кривдником.

³⁴ Часові проміжки є умовними і залежать від вікових та психологічних особливостей кожної дитини.

2.4. Як збройний конфлікт та/або воєнний стан впливає на психологічний та фізичний стан дитини?

Якщо дитина стала свідком збройного конфлікту та/або воєнних дій/злочинів, це для неї також психотравмувальна ситуація, внаслідок якої вона матиме додаткові прояви:

- загострене переживання воєнних дій, що може стати більш актуальним, ніж насильство, вчинене щодо неї;
- реакції на рівні тіла – лихоманка, прискорене серцебиття, проблеми з диханням, відчуття холоду в приміщенні з нормальною температурою;
- нестабільний емоційний стан зі зміною настрою – плачем, тривогою, страхом за власну безпеку тощо; істеричними проявами (невідповідність емоційних реакцій ситуаціям, наприклад, істеричний сміх під час розповіді про події війни).

Крім того, дитина може не усвідомлювати, що таке війна і що є воєнним злочином, тому виникатимуть труднощі і в розумінні того, свідком чого вона стала.

Сила впливу збройного конфлікту та/або воєнних дій має велику інтенсивність, пов'язану із втратою відчуття безпеки, що може проявлятися внаслідок втрати близьких людей, зміни місця проживання та звичного розпорядку життя, розлуки з рідними, інших потрясінь. Слід пам'ятати, що дитині складно виокремити якусь одну травмвальну подію, тож найбільшу актуальність матимуть події, пов'язані із втратою близьких людей або розлукою з ними.

2.5. Як діяти відповідно до реакції дитини на збройний конфлікт під час допиту/опитування?

У процесі допиту/опитування у дитини можуть бути різні реакції на збройний конфлікт та/або воєнні дії, свідками яких вона стала, тому фахівцеві необхідно розуміти особливості прояву її реакцій, враховувати їх та знати, як діяти в кожному випадку.

Реакції, які може проявляти дитина	Особливості реагування дитини	Що важливо врахувати фахівцеві та як саме
Шок або ступор	Дитина може мовчати, а дорослим здаватиметься, що вона прийняла інформацію та все зрозуміла.	За наявності такої реакції проведення допиту/опитування є неможливим, оскільки може завдати додаткової психологічної шкоди дитині та не буде ефективним.
Заперечення/торги	Дитина може запитувати: «Як це можна змінити?», «Чому це сталося зі мною?», «Якщо я буде себе добре поводити, чи може статися щось чарівне?»	В цей момент з дитиною важливо бути відвертим та не обіцяти того, чого не можете гарантувати. Скажіть: «Я не знаю, чому це сталося з тобою, але ти в тому не винна, але я готова(ий) вислухати тебе, щоб зрозуміти, що з тобою сталось». Фахівець не намагається переконувати дитину, а продовжує з'ясовувати обставини справи.
Злість	Дитина може проявляти злість щодо себе, близьких та інших людей. Злість – це типова реакція на зміни, загрозу порушення кордонів та втрати. Коли діти проявляють злість як реакцію на досвід, якого вони зазнали, це не означає, що вони агресивні.	Важливо стабілізувати стан дитини, пояснивши: «Злитися – це нормально», а вже після заспокоєння, якщо стан дитини дозволить, продовжити допит/опитування. Розкажіть дитині «Правила злості»: «Ти можеш злитися, але не спрямовувати злість на себе або на інших людей» (не образити, не завдавати фізичної або психологічної шкоди).

Реакції, які може проявляти дитина	Особливості реагування дитини	Що важливо врахувати фахівцеві та як саме
Відчай	В усвідомленні дитини відбувається прийняття того, що в її житті відбулися зміни, і так, як було раніше, вже не буде (дитина може плакати, в неї може бути істерика, дитина може згадувати про втрату (якщо така сталася), може порівнювати свій досвід, як було колись та як є зараз.	Підтримуйте дитину, кажіть, що дорослі – поруч. Запитайте, чи потребує вона зустрічі з психологом. Не давайте дитині обіцянок, яких не можете виконати (наприклад, не говоріть, що «кривдник обов'язково буде покараний», або «тобі більше ніколи не буде боляче»). Не знецінюйте почуття дитини. Не говоріть: «Це не страшно, не плач, це пусте, заспокойся».

2.6. Як наслідки збройного конфлікту/воєнного стану відбиваються на дитині, котра їх зазнала?

Якщо дитина не бачить реакції значущих дорослих на збройний конфлікт та/або воєнні події, якщо їй не роз'яснюють того, що відбувається, а в найближчому колі замовчують ситуацію, то вона схильна до такого:

- брати провину за те, що відбувається, на себе, що в подальшому може вплинути на формування почуття провини загалом (до прикладу, «Через те, що я вередувала, мама не встигла вибігти з будинку»);
- відмовлятися від розмов на тему збройного конфлікту та воєнних дій/злочинів взагалі;
- проявляти саморуйнівну поведінку;
- спрямовувати агресію на себе або на оточення.

Також у дитини порушується відчуття безпеки, кордонів, стабільності та справедливості загалом.

Фахівцям при взаємодії з дитиною важливо:

1. Бути очима на одному рівні з нею.
2. Звертатися до дитини виключно на ім'я, уникати пестливих форм звернення.
3. Потурбуватися про потреби дитини (наприклад, запропонувати води, запитати, чи їй не холодно/не жарко тощо).
4. Бути обережними з дотиками, торкатися лише з дозволу, уникати пильного погляду, не робити різких рухів.
5. Бути уважними до емоційних проявів дитини, не оцінювати їх та не критикувати.
6. Не давати обіцянок, яких не можете виконати.

2.7. На що звернути увагу під час комунікації з дитиною, яка втратила батьків?

Якщо дитина переживає втрату когось із батьків, у комунікації з нею важливо сфокусуватися на поставленому завданні (допит/опитування) і не питати за можливості про деталі та причину смерті, не виявляти жалості, але в різний спосіб підтримувати дитину. Важливо утриматися від власної реакції: «мені прикро, сумно, що так трапилось» тощо.

Якщо дитина сама розповідає про втрату, то уважно її вислухайте. Якщо дитина не в змозі переключитися, щоб відповісти на запитання про факти насильства/правопорушення, це свідчить про те, що вона не може брати участі в подальших фазах допиту/опитування.

2.8. Чому дитині, яка зазнала насильства (постраждала від воєнного злочину), важливо свідчити про це?

Свідчення дитини про події, які трапилися з нею, її рідними або свідком яких вона стала, надає можливості ідентифікувати насильницькі дії щодо себе як злочин, в якому немає її провини, і відповідати за який мають особи, які цей злочин скоїли. Надаючи свідчення про насильницькі дії, дитина таким чином повертає собі владу та контроль над власним життям, відновлює почуття справедливості, опори на дорослих, межі власних кордонів. Важливо зазначити, що дитина здатна свідчити з того віку, з якого здатна повідомити про подію у доступний для неї спосіб вербально, тобто розповісти, показати або намалювати скоєне. Є досвід, коли в допиті брали участь діти, яким було 2-2,5 роки.

Дитині будь-якого віку важливо свідчити про насильство, яке вона пережила або свідком якого вона стала, тож слід звертати увагу на її вікові особливості. Дитині дошкільного віку (3-6 років) свідчення допомагає ідентифікувати його як порушення своїх прав, а не як гру або прояв любові, в чому її міг переконувати кривдник. У дитини дошкільного віку формування категорій «добре» або «погано» відбувається за участю дорослого, тому важливо розуміти, як ці поняття були у неї сформовані. Фокус уваги має бути не тільки на дитині, а й на її найближчому оточенні. Оскільки провідною діяльністю дитини дошкільного віку є гра, то її елементи під час допиту можуть мати місце. Більше того, через гру дитині дошкільного віку буде легше розповісти про пережитий досвід насильства (наприклад: «Покажи на іграшках, як він з тобою грався. Що робила ти, а що робив він?», «Як тобі подобалось грати? А як ти не хотіла грати?»)

Свідчення про досвід насильства дітям молодшого шкільного віку (6-10 років) дозволяє зняти почуття провини, визначити цей досвід негативним, а подію такою, про яку важливо повідомити. Дитина молодшого шкільного віку ще не розуміє повною мірою поняття насильства, тому може відчувати провину, звинувачувати себе за те, що відбулося. Коли дитина розповідає про досвід насильства, який з нею стався, вона ідентифікує його як злочин, про який свідчить, а так само про те, що немає її провини в тому, що з нею відбулось або свідком чого вона стала. Водночас дуже важлива реакція дорослого, якому дитина розповідає про свій досвід, адже вона залишається чутливою до того, що її можуть звинувачувати (наприклад: «Розкажи, як все відбувалось, та пам'ятай, що ти ні в чому не винна»).

Підліткам (12-15 років) все ще складно оцінювати ситуацію небезпеки, аналізувати наслідки своїх дій та дій інших людей. Через надмірну емоційність, пов'язану з віковими особливостями, підлітки можуть знецінювати переживання і не ідентифікувати повною мірою насильства та його наслідків (наприклад: «Мені не було боляче, я нічого не відчувала», «Я не думала, що він таке буде робити, коли ми залишимося на одинці»). Дітям важливо свідчити, аби мати можливість зрозуміти, що досвід насильства є порушенням їхніх кордонів і прав, а особа, яка це вчинила, має нести відповідальність. Коли підлітки свідчать про насильство, вони здатні аналізувати і структурувати його як досвід, усвідомити, що відбулось, та зменшити

рівень страху щодо власної провини або того, що їм можуть не повірити. Отож під час проведення допиту важливо не ставити під сумнів свідчень підлітків та підтримувати їх, роз'яснюючи, що відбувається, хто нестиме відповідальність за те, що сталося (наприклад: «Я тут для того, щоб почути твою версію подій. Розкажи, що й як було. Я вислухаю тебе і дещо запитаю, аби допомогти відтворити усе, що тоді відбувалось»).

Дитині ранньої юності (15-18 років) свідчення про досвід насильства дозволяє відновити власну цінність і цілісність, сформувати уявлення про взаємини з іншим людьми. Дітям цієї вікової категорії важливо говорити з дорослими, щоб мати підтримку, ділитися своїми почуттями та переживаннями, аналізувати ситуацію, щоб перевести її в досвід, спільно з дорослими скласти план дій, повернувши владу та контроль над власним життям. Переосмислити пережитий дитиною досвід можуть такі вислови дорослих: «Я поруч з тобою, готова вислухати тебе та підтримати. Розкажи, все що пам'ятаєш, чим готова поділитись»).

Надання свідчень є вкрай важливим, оскільки дитина розуміє, що дорослі її чують, реагують на її потреби, що їхні дії спрямовані на її захист. Так само вкрай важливим є ідентифікація події, що сталася, як злочину, відновлення особистих кордонів, відчуття захищеності, полегшення від заперечення почуття власної провини через пережите насильство. У процесі свідчень дитина не залишається на одинці зі своєю проблемою, і в цьому сенсі процес набуває терапевтичної дії.

III. Визнані практики проведення допиту/опитування, що відповідають найкращим інтересам дитини

3.1. В чому полягає зміст методики «Зелена кімната» та які її основні складові?

Методика «Зелена кімната» може застосовуватись суб'єктами захисту прав дітей для проведення інтерв'ювання (допиту/опитування) дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей та в умовах, що мінімізують або не допускають повторного травмування її психіки.

Метою застосування методики «Зелена кімната» є отримання достовірних показань дитини під час проведення її допиту/опитування в умовах мінімізації та недопущення повторного травмування психіки.

Ключовими завданнями використання методики «Зелена кімната» є:

- встановлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею;
- отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини;
- мінімізація або недопущення повторного травмування дитини, блокування гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час її допиту/опитування;
- сприяння встановленню істини у справі та прийняття справедливого рішення.

Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу під час досудового розслідування та судового розгляду.

Важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є:

дотримання формули ефективної взаємодії з дитиною «безпечне місце + безпечний дорослий = дитина у безпеці»	проведення допиту/опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів)
---	---

Безпечне місце	Безпечний дорослий	Дитина у безпеці
<ul style="list-style-type: none"> • є прогнозованим для дитини: дитина отримала повну інформацію про те, де вона знаходиться, що з нею відбуватиметься, які вона має права, який приблизно час займе допит/опитування, хто буде присутній на ньому та які ролі будуть у присутніх; • унеможлиблює насильство над дитиною (крик, погрози, примус, маніпуляції виключаються); • є безпечним для дитини фізично (не холодно, не жарко, комфортне освітлення, дружня атмосфера, немає багато сторонніх людей та предметів тощо); • максимально підготовлене для взаємодії з дитиною (меблі відповідно до віку, олівці, папір, іграшки тощо.). 	<ul style="list-style-type: none"> • знає та враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, її психологічний стан під час проведення допиту/опитування; • взаємодіє з дитиною «на рівних», у тому числі фізично, опускаючись на рівень очей дитини, а не спілкуючись з нею з висоти власного зросту; • вміє розпізнавати потреби дитини та здатний задовольнити базові з них під час проведення допиту/опитування; • забезпечує захист прав та інтересів дитини, в т. ч. використовуючи свої процесуальні права; • гідно ставиться до дитини, проявляє емпатію, доброзичливість. 	<ul style="list-style-type: none"> • відчуває себе захищеною та фізично перебуває у стані спокою; • має контроль над власним життям, розуміє, де вона, що відбуватиметься, до кого вона може звернутися по допомогу, розуміє, що вона може попросити про павзу (вийти в туалет або попити води); • може управляти власними емоціями та безпечно для себе відтворювати події, що відбувалися з нею раніше; • має поруч уважного та турботливого дорослого; • убезпечена від об'єктивних та суб'єктивних загроз.

Рекомендовані фази (етапи) проведення допиту/опитування дитини	
1. Попередня фаза	<ul style="list-style-type: none"> зібрати та вивчити детальну інформацію про дитину; визначити перелік питань, які потрібно поставити дитині під час допиту/опитування, врахувавши за можливості питання всіх учасників кримінального провадження; підготуватись до проведення допиту/опитування: визначити місце та коло учасників, залучити психолога, підготувати технічні прилади для фіксації перебігу допиту/опитування тощо;
2. Вступна фаза	<ul style="list-style-type: none"> познайомитися з дитиною та встановити довірливі взаємини з нею; роз'яснити дитині її права, в тому числі не надавати свідчень проти себе та своїх рідних, та обов'язок говорити правду; надати інформацію про процес проведення її допиту/опитування, ким є присутні особи та які їхні ролі, скільки триватиме процес тощо;
3. Фаза вільної розповіді	<ul style="list-style-type: none"> надати дитині можливість розказати про обставини, за яких сталася подія, у звичному для неї темпі і притаманною їй мовою;
4. Фаза детальних запитань	<ul style="list-style-type: none"> деталізувати обставини події, про які розповіла дитина під час фази вільної розповіді³⁵;
5. Фаза завершення	<ul style="list-style-type: none"> безпечно для дитини завершити допит/опитування; подякувати дитині за взаємодію.

Методика «Зелена кімната» має так само застосовуватись під час підготовки та проведення процесуальної дії допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану. Збройний конфлікт та/або воєнний стан не є причиною незастосування методики на практиці. Увага уповноважених суб'єктів має бути скерована на дотримання усіх її складових. Дитина має відчувати себе безпечно в безпечному місці. Поруч мають бути безпечні дорослі, а процес інтерв'ювання має відбуватись відповідно до рекомендованих фаз (етапів). Важливо пам'ятати, що методика «Зелена кімната», у першу чергу, передбачає застосування до дитини дружнього підходу, який має бути дотриманим без будь-яких виключень та обмежень.

³⁵ Якщо є потреба, то детальні запитання ставляться виключно до тієї інформації, про яку повідомила дитина під час фази вільної розповіді. Вкрай важливо використовувати ключові слова, якими скористалася дитина. Якщо відсутня потреба в деталізації інформації, яку вона повідомила на стадії вільної розповіді, можна повернути дитину знову до цієї стадії, поставивши їй запитання, яке спонукало би її до вільної розповіді.

3.2. Які приміщення можуть бути використані як спеціально облаштовані місця для проведення допиту/опитування дитини в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану?

Загалом в Україні прийнято вважати, що «спеціально облаштованими місцями для проведення допиту/опитування дитини» є «Зелені кімнати» та Центри «Барнахус», оскільки вони максимально підготовлені для безпечної взаємодії з дитиною: мають меблі, зручні для будь-якого віку дитини, місце, де психолог-інтерв'юер може взаємодіяти з дитиною окремо від інших учасників кримінального провадження, а інші учасники кримінального провадження мають можливість спостерігати за процесом допиту/опитування і ставити дитині уточнюючі запитання з посередництвом психолога-інтерв'юера. Процес допиту/опитування дитини фіксується на відеокамеру, а відеозапис в подальшому може використовуватись як доказ у справі. Усі приміщення, спеціально облаштовані для проведення допиту/опитування дитини, так само можуть бути використані в умовах збройного конфлікту та/або воєнного стану.

Якщо ж немає можливості провести допит/опитування дитини у спеціально облаштованому приміщенні, то можна скористатися в будь-яким іншим вільним приміщенням, де умови максимально наближені до комфортних, зокрема:

- вимкнені мобільні телефони;
- є зручні меблі з урахуванням віку дитини;
- відсутні зайві предмети, які можуть відвертати увагу дитини;
- є неможливим потрапляння сторонніх осіб до кімнати, де відбувається допит/опитування (якщо це кабінет слідчого, його можна замкнути всередині та повісити зовні табличку «Увага! Допит дитини. Прошу не заходити» і заздалегідь попередити про це колег);
- той, хто ставить дитині питання, сідає перед нею, інші присутні – за нею, щоб не відволікати дитину та не заважати особі, яка безпосередньо проводить допит/опитування;
- наявність іграшок, олівців та альбому буде доречним у разі проведення допиту дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Не слід проводити допит/опитування дитини в місці, де вона могла зазнати травматичного досвіду. Це може спричинити у неї негативні емоційні реакції (сильна тривога, страх), які можуть впливати на пізнавальні процеси (зосередження уваги, мобілізація пам'яті, логічне мислення, вербалізація пережитого досвіду). Також не рекомендується проводити допит/опитування дитини там, де вона проживає. Асоціація місця помешкання з пережитою травмою теж може призвести до втрати дитиною почуття безпеки навіть в оточенні, яке сприймається як дружнє і пов'язане з позитивними подіями. Допит/опитування дитини у школі може також мати негативні наслідки, оскільки є ризик поширення інформації про ситуацію, в якій опинилась дитина.

Місце проведення допиту/опитування дитини має відповідати критерію «безпечне місце».

3.3. В чому полягає важливість відеофіксації процедури допиту/опитування дитини?

Забезпечення відеофіксації процедури допиту/опитування дитини – це можливість отримати доказ у справі³⁶, який:

- посилить «голос» дитини;
- дозволить уникнути повторного травмування дитини і допиту в судовому порядку.

Посилення «голосу» дитини

За результатами відеофіксації допиту/опитування дитини може бути призначена судово-психологічна експертиза комунікативної діяльності особи, зафіксованої відеозвукозаписом. На розгляд експерта можуть бути винесені такі питання:

1. Які психологічні особливості має процес відтворення дитиною обстановки та обставин подій за матеріалами відеозапису допиту дитини?
2. Яка психологічна характеристика комунікативної діяльності дитини у процесі відтворення нею подій?
3. Чи наявні в поведінці дитини психологічні особливості, властиві для самостійного чи несамостійного відтворення нею певних подій під час проведення допиту за її участю?
4. Чи є у відеозаписі відтворення обстановки та обставин подій (допиту дитини) ознаки психологічного впливу на неї з боку осіб, які брали участь у слідчій дії, а саме: слідчого, психолога, законного представника та адвоката?

За умови, що допит/опитування дитини відбувався відповідно до міжнародних стандартів, процесуального законодавства, методики «Зелена кімната» та справності всіх технічних приладів, судовий експерт матиме відеозапис допиту/опитування як належний та допустимий доказ, зможе оцінити його та відповісти на запитання, що посилять «голос» дитини.

Попередження повторного травмування дитини при допиті в судовому порядку

Наявність у матеріалах справи належного та допустимого доказу – відеозапису допиту дитини та інших доказів у справі (судових експертиз, показань з чужих слів) та їх оцінка дадуть можливість убезпечити допит дитини в судовому порядку. В цьому контексті позитивною є практика ВС, викладена нижче.

Постанова ВС від 23.11.2021 року у справі № 369/1044/19, де ВС вказав: *«Тому судом було досліджено відеозапис допиту свідка ОСОБА_2 за правилами «зеленої кімнати», в якому вона детально розповіла про обставини вчиненого злочину. Таке дослідження доказу-відеозапису допиту малолітнього свідка й прийняття таких віде-*

³⁶ Процесуальне джерело доказу – документ.

освідчень як доказу в суді дозволяє уникнути необхідності повторних викликів та допитів дитини та її ревіктимізації, що відповідає міжнародним вимогам до опитування дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, а саме статті 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р.), яка була ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р., вимогам Конвенції ООН про права дитини та Керівним принципам ООН щодо правосуддя у питаннях, пов'язаних із участю дітей – жертв і свідків злочинів».

Ухвала ВС від 03.06.2022 року у справі № 200/12044/18, де вказано: «З огляду на викладене ВС не знаходить підстав вважати, що відмова суду в допиті малолітнього потерпілого вказувала на те, що процес щодо ОСОБА_1 був несправедливим у цілому або що мало місце порушення ст. 6 Конвенції. При цьому посилання судів першої та апеляційної інстанцій у судових рішеннях на показання малолітнього потерпілого, надані під час досудового розслідування, у цьому кримінальному провадженні не можна вважати істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, адже це не перешкодило суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення».

В цій ухвалі ВС детально аналізує дотримання судами гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через призму права сторони захисту безпосередньо допитувати свідків у судовому засіданні.

IV. Особливості організації та проведення допиту/опитування дитини в режимі відеоконференції та з використанням інших засобів онлайн-зв'язку

4.1. Які НПА регулюють проведення допиту/опитування дитини у режимі відеоконференції та з використанням інших засобів онлайн-зв'язку?

Стадія кримінального провадження	Норми КПК України
Досудове розслідування	<p>Пунктом 3 ч. 1 ст. 232 КПК України передбачена можливість проведення допиту, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадку проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого³⁷.</p> <p>Пунктом 11 ст. 615 КПК України передбачено, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації.</p> <p>У пункті 20-5 Перехідних положень КПК України зазначено: «Розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження у порядку, визначеному статтею 135 цього Кодексу. Слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою у режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує».</p> <p>Новелою законодавства є можливість участі адвоката у слідчій дії онлайн на стадії досудового розслідування. Зокрема, у ч. 12 ст. 615 КПК України закріплено: «Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника, – із застосуванням технічних засобів (відео, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника».³⁸</p>

³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 232) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2161>.

³⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 615) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n5092>.

Стадія кримінального провадження	Норми КПК України
Судове провадження	<p>Положенням пункту 3 ч. 1 ст. 336 КПК України закріплено, що <i>судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у тому числі в разі проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого.</i>³⁹</p> <p>Нормою ч. 4 ст. 354 КПК України передбачено: <i>«У випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин та/або захисту прав малолітнього чи неповнолітнього свідка, за ухвалою суду він може бути допитаний поза залом судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції (дистанційне судове провадження)».</i></p> <p>У пункті 20-5 Перехідних положень КПК України зазначено: <i>«Розгляд питань, віднесених до повноважень слідчого судді, суду (крім розгляду клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою) за його рішенням, прийнятим з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження, може бути проведено у режимі відеоконференції, про що повідомляються сторони кримінального провадження у порядку, визначеному статтею 135 цього Кодексу. Слідчий суддя, суд не має права прийняти рішення про проведення судового засідання щодо розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою у режимі відеоконференції, в якому поза межами приміщення суду перебуває підозрюваний (обвинувачений), якщо він проти цього заперечує.</i></p> <p><i>Проведення судового засідання у режимі відеоконференції, у тому числі під час судового провадження, здійснюється на умовах, визначених абзацом шостим цього пункту, з дотриманням правил, передбачених частинами третьою–дев'ятою статті 336 цього Кодексу.»</i>⁴⁰</p>

Зазначимо, що за усталеною практикою за технічні ризики та неможливість участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву. Якщо відеоконференція відбувається із судом, то відповідальність за вказані ризики несе суд.

³⁹ Ст. 336 КПК України.

⁴⁰ П. 20-5 Перехідних положень КПК України.

4.2. Які засоби онлайн-зв'язку можуть застосовуватись для фіксації процедури допиту/опитування дитини? На які джерела можна посилатися при використанні інших засобів онлайн-зв'язку?

Відповідно до пункту 1 ч. 2 ст. 99 КПК України *відеозапис із допитом дитини є доказом (документом)*.⁴¹

Для участі в судовому засіданні поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів Державним підприємством «Центр судових сервісів» впроваджено систему відеоконференцзв'язку (ВКЗ) «EasyCon». Вікно реєстрації та входу до системи за посиланням: <https://vkz.court.gov.ua/site/login>

Спочатку потрібно зареєструвати нового користувача: вказати адресу електронної пошти та пароль доступу, прізвище ім'я та по батькові, номер телефону та стать. Після реєстрації вхід до системи можливий за допомогою E-mail та паролю, або ж за допомогою електронного цифрового підпису. Якщо обрано електронний цифровий підпис, система запропонує ввести адресу електронної пошти, вказану під час реєстрації, а потім – файл ключа і пароль. Так ви зайдете до системи.

02.03.2022 року Рада суддів України на своєму сайті оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану. У пункті 4 Рекомендацій вказано: *«Роз'яснювати громадянам можливість відкладення розгляду справ у зв'язку із воєнними діями та можливість розгляду справ в режимі відеоконференції»*.⁴²

ВС розмістив рекомендації/роз'яснення на офіційному веб-порталі «Судова влада України». Зокрема 04.03.2022 оприлюднено «Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан», в якому зазначено: *«Якщо суд не припинив здійснювати судочинство, учасники судових процесів мають можливість подати заяву про відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та/або про розгляд справ у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних»*.⁴³

⁴¹ Ст. 99 КПК України.

⁴² Рекомендації Ради суддів України щодо роботи судів в умовах воєнного стану <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>.

⁴³ ВС: Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/>.

4.3. Як спланувати допит/опитування у режимі відеоконференції?

На стадії планування допиту/опитування дитини важливо врахувати методику «Зелена кімната», щоби створити безпечний простір для дитини та провести допит/опитування відповідно до його фаз із розумінням того, що дитина має бути допитана один раз, а її показання мають бути належним чином зафіксовані на відео.

На етапі підготовки до допиту особа, яка його проводитиме, має контролювати створення безпечного і передбачуваного для дитини місця; процес залучення необхідних фахівців та налагодження їх синхронізованої роботи; усвідомлювати, що процедура має проходити відповідно до національного процесуального законодавства з якісною відеофіксацією.

Особливий фокус уваги особи, яка проводитиме слідчу дію, концентрується на досягненні найкращих інтересів дитини за трьома векторами:

- 1) злагоджена взаємодія учасників кримінального провадження;
- 2) підготовлене відповідно до вимог місце, безпечне і зручне для дитини, з можливістю провести слідчу дію без сторонніх осіб у передбачений законом порядок і спосіб, та обладнання в ньому, що має бути справним, доцільно розміщеним та фіксувати якісно відео та звук;
- 3) процедура проведення допиту/опитування відповідно до закону та з урахуванням вікових особливостей і найкращих інтересів дитини.

Якщо допит/опитування проводитиметься в онлайн-форматі, важливо врахувати:

- вік дитини та її можливість брати участь у допиті/опитуванні онлайн;
- з ким саме з учасників слідчої дії буде перебувати дитина під час відеозв'язку;
- хто забезпечить її підготовку до допиту/опитування, пояснить, що, як, в якому порядку й навіщо відбуватиметься;
- хто буде встановлювати особу дитини під час допиту/опитування;
- за яких умов буде проходити процедура.

4.4. Які стадії проведення допиту/опитування дитини рекомендовані в режимі відеоконференції?

Дуже важливо, щоб у процесі допиту/опитування всі учасники слідчої дії знали, що й як відбуватиметься, хто буде ставити запитання, заздалегідь підготовлені особою, котра проводить слідчу дію, і «перекладені» завчасно психологом на зрозумілу для дитини мову.

Процедура допиту/опитування має відбуватися відповідно до фаз (вказані нижче) з чітким дотриманням норм та вимог національного законодавства та найкращих інтересів дитини.

1. ПОПЕРЕДНЯ ФАЗА	2. ВСТУПНА ФАЗА	3. ФАЗА ВІЛЬНОЇ РОЗПОВІДІ	4. ФАЗА ДЕТАЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ	5. ЗАВЕРШАЛЬНА ФАЗА
<ul style="list-style-type: none"> збір інформації про дитину та обставини справи підготовка приміщення в разі онлайн-формату підготовка та перевірка обладнання (звук і зображення мають бути якісними, обсяг пам'яті пристрою – достатнім) дії всіх учасників – є роз'ясненими і зрозумілими 	<ul style="list-style-type: none"> знайомство з дитиною, встановлення контакту, пояснення мети зустрічі та ролі осіб, які беруть участь в опитуванні уточнення, чи задоволені базові потреби дитини 	<ul style="list-style-type: none"> дитина розповідає про хід подій у зручному для неї темпі, учасники процесу дотримуються правил: <ul style="list-style-type: none"> не перебивати, не поспішати, не критикувати, не засуджувати 	<ul style="list-style-type: none"> доповнення викладу подій, впорядкування попередньої інформації для з'ясування обставин справи дотримання правил опитування: <ul style="list-style-type: none"> не питати «чому», застосовувати відкриті запитання, тримати темпоритм і голос для дитини комфортними, атмосферу – спокійною 	<ul style="list-style-type: none"> час заспокоєння та розслаблення дитини для повернення до звичного життя подає за взаємодію домовленості про наступні зустрічі розмови на нейтральні теми

На якість проведення допиту/опитування дитини в режимі відеоконференції впливають такі фактори:

1. Час, орієнтований на режим дитини.
2. Фізично комфортне для дитини місце з урахуванням її потреб.
3. Розуміння залученими учасниками своїх ролей, обговорення з ними заздалегідь обов'язків при проведенні допиту/опитування, узгодження та розуміння того, хто саме в цей час буде поруч з дитиною, та які його функції; пояснення дитині зрозумілою для неї мовою роль кожного залученого учасника.
4. Можливість учасників бачити одне одного та дитину в загальному процесі комунікації, розуміння того, що дитина так само чує та бачить їх.
5. Якість відеозапису та звуку під час процедури допиту/опитування, що є доказами (процесуальне джерело доказу – документ) будуть оцінюватися уповноваженими суб'єктами: слідчим, прокурором, слідчим суддею, експертом (під час проведення експертизи), судом.

6. Технічні засоби завчасно перевірені. Оптимальне місце розташування камер, спосіб, здійснення відеозапису та місце його збереження визначені.

У підготовці допиту/опитування у режимі відеоконференції слід враховувати три ключові позиції:

1. Особи, які братимуть участь у допиті/опитуванні, їх місцезнаходження, розуміння своєї ролі, вміння пояснити свої дії дитині.
2. Місце проведення допиту/опитування (де саме та з ким перебуватиме дитина), його обладнання і програмне забезпечення, яке буде використовуватись, висока якість інтернету для всіх учасників, спосіб ведення відеозапису та його подальше завантаження на певні носії для зберігання.
3. Сама процедура проведення: як відбуватиметься представлення всіх учасників допиту/опитування та пояснення дитині їхніх ролей, хто буде проводити інтерв'ювання дитини, як ставитимуть їй додаткові запитання, що робити у випадку, якщо обірветься зв'язок, яким чином буде підписуватись протокол допиту всіма учасниками.

4.5. Як має відбуватися допит/опитування з точки зору процедури в цілому та взаємодії між спеціалістами зокрема?

Вкрай важливо перед початком допиту/опитування дитини вибудувати комунікацію між учасниками слідчої (розшукової) дії та вквітиситися в тому, що:

1. Всі учасники мають спільну мету захисту прав та інтересів дитини.
2. Всі учасники розуміють свою роль, говорять «однією мовою» і попередньо погодили процедуру проведення допиту/опитування.
3. У фокусі уваги – дитина, її права та найкращі інтереси.
4. Усі учасники знають, яким чином відбуватиметься процес допиту/опитування дитини, а саме:
  - хто знайомить дитину з усіма залученими учасниками слідчої (розшукової) дії під час допиту/опитування, та які їхні ролі;
  - хто пояснює дитині, що та з якою метою відбуватиметься (йдеться про процес допиту/опитування та особливості відеофіксації);
  - хто роз'яснює дитині її права зрозумілою для нею мовою, зокрема право не свідчити проти себе та своїх близьких;
  - хто пояснює їй обов'язок говорити правду;
  - хто буде опитувати дитину;
  - яким чином учасники слідчої (розшукової) дії будуть ставити додаткові запитання дитині, наприклад, у спільному чаті або вголос;
  - яким чином буде відбуватися завершення слідчої (розшукової) дії (хто подякує дитині за взаємодію, хто повідомить про надійне збереження відеозапису тощо).

4.6. Чому важливо якісно зафіксувати допит?

Особливості здійснення відеофіксації залежать від ряду умов. Якщо допит відбувається наживо, коли всі присутні в одному місці, тоді відеозапис доцільно здійснювати стаціонарною відеокамерою, розміщеною так, щоб дитину було добре видно. Якщо допит проходить у спеціально обладнаній «Зеленій кімнаті» чи в приміщенні «Барнахус», то там у належних місцях наявні усі необхідні пристрої для відеофіксації показань дитини.

Якщо допит проводиться у іншому безпечному для дитини середовищі без спеціального обладнання технічними засобами, то відеозапис також можна здійснювати за допомогою мобільного телефона, ноутбука, камери монітора комп'ютера тощо. Якщо відеозапис здійснюється на мобільний телефон чи ноутбук, то його необхідно одразу зберігати на носії, що буде долучений до матеріалів кримінального провадження (окрема карта пам'яті чи флеш-накопичувач).

Під час відеофіксації допиту/опитування дитини є обов'язковим складання протоколу, однак слід враховувати, що він може не завжди повно відображати показання особи, тому в ньому треба зазначати, на якому носії інформації зберігається запис допиту.

У протоколі необхідно зазначити про те, що потерпілий/свідок та законний представник та/або представник (адвокат) надають добровільну згоду на використання свідчень для міжнародних судових інстанцій, зокрема Міжнародного кримінального суду, Міжнародного суду ООН, Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових органів, юрисдикція яких визнана Україною.

Перед початком допиту важливо подбати про відсутність сторонніх шумів, зробити тестовий запис для перевірки роботи пристрою, звернути увагу на якість трансляції. Також перевірити об'єм його пам'яті, наявність додаткових батарей, зарядного пристрою тощо.

Важливо, щоб носій, на який здійснюється відеозапис, вмістив записане в повному обсязі.

Розташовувати відеокамеру важливо так, щоб у зоні охоплення об'єктиву було добре видно і чути дитину.

Відповідно до пункту 1 ч. 2 ст. 99 КПК України *відеозапис із допитом дитини є доказом (процесуальне джерело доказу – документ)*.⁴⁴

⁴⁴ Ст. 99 КПК України.

4.7. Яку інформацію має отримати психолог напередодні допиту/опитування в режимі відеоконференції?

Для якісної підготовки до допиту/опитування у режимі відеоконференції має отримати таку інформацію:

- прізвище, ім'я та по батькові дитини;
- вік дитини;
- про фабулу події;
- де та з ким проживає/перебуває дитина;
- хто буде поруч із нею під час допиту/опитування;
- можливість попереднього контакту з дитиною;
- назву програми, яка буде використовуватись під час допиту/опитування;
- час та дату його проведення;
- склад учасників слідчої (розшукової) дії.

Цю інформацію слідчий або прокурор можуть зазначити в постанові про залучення психолога або ж передати її заздалегідь йому особисто. Психолог також може ініціювати отримання зазначеної інформації від особи, відповідальної за проведення процедури.

Психологу може бути надана і інша інформація, яка необхідна для підготовки до допиту/опитування.

4.8. Як психолог готує дитину до участі в допиті/опитуванні?

Перед початком проведення допиту/опитування важливо, щоб у психолога була можливість поговорити з дитиною, аби:

- пояснити їй, що саме і навіщо відбуватиметься;
- оцінити її психоемоційний стан та можливості брати участь у допиті/опитуванні.

Така зустріч може відбутися лише за узгодженням з особою, яка відповідає за проведення допиту (слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд).

Зустріч психолога з дитиною має відбуватися виключно там, де заплановано слідчу дію, оскільки інше може бути розцінено як здійснення впливу на дитину.

Додатки

ДОДАТОК 1. Рішення ЄСПЛ та правові висновки верховного суду, в яких розкривається суть, зміст та порядок застосування принципу верховенства права

ДОДАТОК 2. Стандарти забезпечення прав дитини та як вони можуть бути реалізовані в процесі проведення допиту/опитування дитини

ДОДАТОК 3. Порівняння можливостей психолога, який залучається до кримінального провадження в різних процесуальних статусах

ДОДАТОК 4. Процесуальні питання допустимості доказів

ДОДАТОК 5. Адреси місць розташування приміщень, в яких передбачено проведення допиту/опитування дитини за методикою «Зелена кімната» станом на 01.11.2022

Використані джерела

Нормативно-правові джерела:

1. ВС: Особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261727/>.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
3. Закон «Про захист персональних даних». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
4. Закон «Про інформацію». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
5. Закон України «Про національну безпеку України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
7. Зауваження загального порядку Комітету прав дитини № 12 (2009) про право дитини бути заслуханою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/crc/Rgencomm12.html>.
8. Зауваження загального порядку Комітету прав дитини № 14 (2013) про право дитини на задоволення першочергової уваги найкращому забезпеченню її інтересів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsqlkirKQZLK2M58RF%2F5F0vEAXPu5AtSWvliDPBvwUDNU%2BXzNo%2BP87FA3t6o0hLTWqi3zDRy4oCA3DO7%2FTHxE70da0GupUJShCbh9%2FH1atulz>.
9. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.
10. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
11. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.

12. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.
13. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, 2007 (ратифікована у 2012). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
14. Кримінальний процесуальний кодекс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
15. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text.
16. Наказ Генерального прокурора від 04.11.2020 р. № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>.
17. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень ч. I, II ст. 32, ч. II, III ст. 34 Конституції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text>.
18. Постанова Верховного Суду від 23.11.2021 року у справі № 369/1044/19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519622>.
19. Ухвала Верховного Суду від 03.06.2022 року у справі № 200/12044/18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104604311>.

Рішення Європейського суду захисту прав людини:

20. Т. та В. проти Об'єднаного Королівства від 16.12.1999 року.
21. ECtHR, *Sylvester v. Austria*, 36812/97 and 40104/98, 24 April 2003, § 63; P.P. v. Poland, 8677/03, 8 January 2008, § 88.

Література:

22. «Зелені кімнати»: рекомендації до обладнання / Н.П. Бочкор, О.В. Даценко, К.Б. Левченко та ін. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2012. – 28 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.la-strada.org.ua/ucp_mod_library_view_168.html.

23. «Мірило правовладдя» Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), переклад з англійської Сергія Головатого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Rule_of_Law_Checklist_UKR.pdf.
24. Аналітичний звіт «Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні» О.Л. Халдорссон, Т. Бугаєць за дорученням Департаменту захисту прав дитини Директорату протидії дискримінації Офісу Ради Європи, 2021. – 62 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/legal-analysis-ukr-web/1680a317f5>.
25. Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. W.: E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007.
26. Вікова психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ: Просвіта, 2001.
27. Застосування норм міжнародного гуманітарного (МГП) та міжнародного кримінального права (МПК), навчальні матеріали для учасників семінару, 2019 (с. 9, с. 11, с. 52-60). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Curricula_NJ_IHL_ICL_2019_UKR-1.pdf.
28. Козлова А.Г. Психологічна оцінка ознак психотравмування дитини внаслідок сексуального насильства: дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія». Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 185 с.
29. Марчак В.Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: монографія. Чернівці: Рута, 2005. 152 с.
30. Методичні рекомендації для суддів щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната». Бугаєць Т.І., Пашко Н.О., Самофал М.М., Семенюк В.М. Київ, 2022. 54 с.
31. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства : метод. посіб. / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : вид-во, 2015.
32. Мілорадова Н.Е., Пашко Н.О. «Особливості проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства». Право і безпека. 77 (2), С. 19–26. doi: 10.32631/pb.2020.2.02.
33. Шаповалов В.А. Обоснование комплексного подхода при осуществлении психологической оценки достоверности сообщаемой информации. Актуальные питання теорії та практики використання поліграфа : зб. ст. / за заг.ред. В.О. Шаповалова. Київ : Освіта України, 2016. 170 с.

**ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ/ОПИТУВАННЯ ДИТИНИ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА/АБО ВОЄННОГО СТАНУ:
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ У ЗАПИТАННЯХ ТА ВІДПОВІДЯХ**

Автори-упорядниці:

**Бугаєць Тамара, Волошина Олеся, Гриценко Людмила,
Козлова Анна, Мединська Леся, Пашко Наталія, Усенко Юлія.**

Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 45x64/16. Ум.-друк. арк. 2.23 Обл.-вид. арк. 3.12.
Наклад 500.
Дизайн та верстка ФО-П Бузя О.Д.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавництва ДК №4749

